

פעילותו הספרותית בתרס"ד—ה ומשמעותה בתולדות ספרותנו

פעילותו הספרותית של פיכמן בווארשה בשנים תרס"ד—תרס"ה, היא פרק חשוב ביותר בתולדות הספרות העברית ובעלת משמעות רבה בביוגרפיה שלו. הכוונה לפעילותו כיוזם הקמתה של הבמה הראשונה של ספרות „הצעירים” וכעורכה. אמנם הדברים עצמם ידועים, אלא שלא הסבו אליהם תשומת-לב מספקת, או שלא ייחסו להם חשיבות נאותה.

על פעילות זו וחשיבותה עמד ברנר במאמרו על המאסף, ספרות' א' (בתרס"ח). בשעה שברנר כתב מאמר זה היה משוכנע, שהופעת המאסף, ספרות' היתה מאורע היסטורי בספרות העברית, שכן ברנר ראה בה גמר תהליך של התגבשות תנועה ספרותית חשובה: ספרות „הצעירים”. בשל הכרה זו פתח ברנר את המאמר בהקדמה, שבה הוא מצביע על נסיונות „בראשית” של תנועה ספרותית זו (שגם, המעורר' היה כמובן אחת החוליות בשרשרת-התפתחות זו). והנה ההקדמה:

חדשה ספרותית: ספרות', מאסף לספרות היפה ולביקורת, קובץ ראשון, וארשה, תרס"ח. וזכרונות מתעוררים ועולים מיד. לפני שנים אחדות היה הדבר. השנים ההן היו אולי לא טובות מאלו, בעצם; ברם, החשבון עוד לא היה ברור כל כך, המצב עדיין בלתי-מחזור כל כך, והאילוסיות על דבר אמנות עברית, על דבר אורגניזאציה של צעירים בכל אתר ואתר בשביל הפצת ספרות עברית פרחו בלבבות... היה אז שם פייטן דק ומילנכולי-הרגש, והוא יחד עם זה גם מבקר מבין, דק ומסור מאוד אל הדבר שהוא דן עליו, ובלב האיש ההוא אהבה עצומה, אהבת-לב, אהבת-נפש לשארית מחמדינו, לספרות העברית (ביעקב פיכמן אני מדבר). הסופר ההוא חלם על דבר עבודה גדולה, התחיל לשעה בעבודה קטנה, הוציא קונטרס קטן משל נומברג, קובץ שירים לא גדול משל יעקב שטיינברג, ואולי עוד איזה דבר שאיני יודע אותו. אז הבטיח להוציא גם מאסף, ספרות', שיהא כמות לא-גדולה המחזיקה איכות מרובה. הבטיח, פנה לסופרים, הודיע, וחזר והודיע — והדבר נשקע ונשכח.

(הד-הזמן, ב' סיון תרס"ח — 1 ביוני 1908, כתבים' ב' עמ' 284).

ברנר רואה אפוא ביעקב פיכמן את הראשון אשר יזם להקים במה ל„הצעירים” בתקופת ה„בראשית” של התנועה, נכון יותר: הוא יזם להקים מרכז תנועתי („חלם על דבר עבודה גדולה”): גם פירסום כתב-עת וגם הוצאת כתבים של „הצעירים” במקובץ. ואכן, היוזמה נתגשמה: הופיעו סיפורי נומברג ושירי יעקב שטיינברג. על אלה אפשר להוסיף גם את „אריה בעל גוף” לביאליק.

דומני שעצם הידיעה הזאת מהייבת אותנו לבחון מחדש את הביוגרפיה המקור-בלת של פיכמן העורך, הקובעת את ראשיתה בתרס"ח בעריכת קובץ הסיפורים של מיידאניק¹.

1. ראה ערך: פיכמן, בלכסיקון של ג. קרסל: וראה, מבחר מאמרים על יצירתו בעריכת נורית גוברין, עמ' 8; 215.

לאמיתו של דבר, גם ידיעה זו היא מקוטעת, ביחוד משום שתכנית המאסף מצטיירת מדברי ברנר רק כאיוז מישראלה (אמנם חשובה וגדולה), שלא הפליגה הרבה מתחום של פניות לסופרים, שאחד מהם היה ללא ספק ברנר עצמו; ואילו כאן ברצוני להוכיח, שהמאסף, ספרות' לא היה דבר שבדמיון, אלא דבר של ממש, ושהתבטל בשל מצב-החירום שווארשה היתה שרויה בו בשנת 1905 ושגרם לסגירתם של כל העיתונים והבטאונים העבריים ברוסיה.

נקודת-מוצא לדיוננו ישמשו השערים של אחד הקבצים הנ"ל: סיפורים' מאת ה. ד. נומברג. בצד הכותרת צויין: קובץ ראשון. משמע, שהיתה תכנית לקובץ שני. שם ההוצאה הוא „ספרות" על יד „יבנה". השנה: תרס"ה, ובלועזית: 1905. אמנם אין לנו יכולים עדיין לעמוד מזה על זמן הופעתו המדויק של הקובץ, לכן חשובה ההערה שהקובץ היה בידי הצנזור ב-11 בינואר 1905. כלומר, שהתיכנון והעריכה נעשו בערך בחודשים האחרונים של שנת 1904, בתקופה שפיכמן היה עוזרו של נומברג בעריכת, הצופה', או מזכיר המערכת. ואם על השער עצמו לא נזכר שמו של פיכמן בתור עורך הקובץ, הרי מסתברת לנו עובדה זו לא רק מפי ברנר, אלא מתוך מאמרו של פיכמן על נומברג, שבו הוא מספר באריכות על פרשת „ספרות", וזו לשונו:

אכן, היה זה גם חורף קשה מאוד בחיי. ייבתי עוד בווארשה, אבל בלבי היתה מחשבת מנוסה. [— — —] ורק יהודי חביב אחד מריגא, שיסד את הוצאת הספרים „יבנה", עיכב אותי עוד לחודשים מספר. בהוצאת ספרים צעירה זו לקחתי לי מחלקה אחת („ספרות"). חפצתי לבצר את הספרות העברית הצעירה בקהל ולהפיץ אותה במהירות לא-גדולות ובמחיר זול. היתה לי שעת התעוררות קצרה. מסרתי לדפוס את „אריה בעל גוף", את סיפורי נומברג ואת שירי שטיינברג — שלוש מחברות שהיו יקרות לי כולן ושהטיפול בהן גרם לי עונג מרובה.

(בני דור', עם עובד, ת"א, עמ' 216)

התיאור המדויק הזה אינו מניח, כמובן, כל ספק במהימנות דברי ברנר למעלה. נפנה אפוא לשער הפנימי, שבו נמסרות שתי רשימות: אחת על דברים הנמצאים בדפוס, ואחת על דברים המוכנים לדפוס. נמצאים בדפוס: ח. ג. ביאליק; סיפורים' (קובץ ראשון); יעקב פיכמן; שירים'. הציון, קובץ ראשון' מתכוון, כנראה, ל„אריה בעל גוף", שאמנם יצא לאור. פיכמן בעצמו ויתר, כנראה, ובמקום ספרו הוציא את שירי יעקב שטיינברג, הכלולים ברשימה השניה.² והנה רשימת המוכנים לדפוס: י. ד. ברקוביץ; סיפורים' (קובץ ראשון); שלום אש; סיפורים'; ג. שופמן; סיפורים'.

לפנינו כאן כעין תכנית-זוטא של „תושיה" — והכל ביוזמתו של יעקב פיכמן, בן העשרים ושלוש, ובעריכתו.

2. על גודל קובץ-השירים שלו רומז פיכמן במכתבו לביאליק מ-2 במאי, 1907. שם נאמר בין היתר: „בנוגע לקובץ שירי, אני בעצמי האשם, או יותר נכון, תנאי חיי הנוראים באותו קיץ שהתחיל להידפס. השהיתי את החומר או עד ימי השביתה הידועה, של הפוסטה ואחר כך נמצא לויטס (זהו שמו של „אותו יהודי חביב אתד מריגא, שיסד אז את הוצאת יבנה"). ראה למעלה, י. ב.) בתנאים כאלה, שלא יכול לשלם להמדפיס את המגיע. חלק ידוע — עד כמה אינני יודע בעצמי — כבר נדפס או נסדר". (אוונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, הוצ' עם הספר, ת"א תשל"ד, עמ' 208). מדברי פיכמן אלה משתמע גם משהו על מה שהתרחש אז בווארשה, ועל סיבת סגירתה של ההוצאה.

כל זה ביחס להוצאת כתבי הסופרים הצעירים. אולם מלבד זה נמסר, שבין הדברים המצויים כבר בדפוס ישנו מאסף, שבו משתתפים: „אש שׁ, ביאליק ח. נ., ברקוביץ י. ד., בן-ציון שׁ, ז'בוטינסקי וו., ליזרוביץ י. א., נומברג ה. ד., סיקו, פיכמן י., צייטלין ה., שטיינברג יהודה, שטיינברג יעקב, שניאור ז., שופמן ג. ועוד“. הרשימה הזאת מאלפת ועשירה מאוד, אך אנחנו נתעכב רק על שני שמות, של ביאליק ושל שופמן.

א. חשיבותו של ביאליק היא בעצם היותו כלול ברשימה הזאת, שהרי בתרס"ח היה ביאליק ממתקיפיה החריפים ביותר של „ספרות“ כאורגן „הצעירים“. ומאמרו „טעות נעימה“ — יותר משהוא נועד להתקפה על ברנר, הוא נועד להתקפה על „ספרות“ בפרט ועל „הצעירים“ בכלל, שברנר התחבר אליהם. כדבריו: „צר, צר מאד היה לראות את ברנר, כשעומד אף הוא ומרקד עם השעירים את מחול המוות לקול חליליהם ותופיהם של „גביאים“ ו„אמנים“ משער האשפות“ (כ, כל כתבי, בכרך אחד, הוצ' דביר, ת"א, תש"ז, עמ' רס"ז).

מסתבר אפוא, שבתרס"ד—תרס"ה, בווארשה, היה ביאליק איש „הצעירים“. באותה תקופה כתב גם ביאליק שירים, שלא היו כלל ברוחו של המורה הגדול שישב באודסה, כמו „ציפורת“ ו„אייד“, שלפי ברנר, השיר הזה („אייד“) „מביע את כל געגועיו ואת כל צערו של הצעיר העברי בן-דורנו“ (מכתב לביאליק מ-22 ליולי 1904, כרך ג' עמ' 233). מכאן אנו למדים, שביאליק היה בשנת 1904 בווארשה קרוב לעולמם של „הצעירים“.

תמונה דומה לזו מצטיירת גם מתיאורו של פיכמן עצמו, המספר על ביאליק בווארשה, ועל האור שהשרה על חבורת הסופרים: „משבא לווארשה נתחממה האטמוספירה העברית. נתרבו התקוות. הוא שעשה את הצעירים חבורה אחת.“ (שירת ביאליק, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ג, עמ' של"ח). אם כן, לא רק שביאליק היה קרוב ל„הצעירים“ בווארשה אלא בכוחו התגבשה חבורת „הצעירים“ שבה. בהמשך אומר פיכמן: „הוא גם איחד באיו מידה את סופרי וארשה“ (שם). היוצא אפוא מתיאור זה, ששמו של ביאליק ברשימת המשתתפים במאסף „ספרות“ של „הצעירים“ לא היה לשם נוי בלבד, אלא הוא היה בתקופה זו בווארשה איש החבורה. פיכמן חוזר לעניין המאסף בדברו על השיר „הכניסיני תחת כנפך“, לפי דבריו: „הוא עצמו הרגיש בשיר זה קו חדש, ובאחד ממכתביו אלי הודיעני שכתב שיר, שיהיה קרוב לי בניגונו ושאמר לשלחו בעד המאסף הקטן שניגשתי באותו אביב להוציאו על ידי יבנה' לולא נתבטל כל העניין בינתיים“ (שם, עמ' שמ"ו). סיוע לדברי פיכמן אפשר לקבל ממכתב אחר של ביאליק מ-27 בינואר 1905, שהוא המכתב הראשון לפיכמן אחרי בואו לאודסה. החלק השני של המכתב הוא כללי, בעיקרו מדמה שם ביאליק את אודסה ל„בית עולם“, בהשוואה כמובן לווארשה, וכן מוסר הוא שלום לשני משוררים צעירים: שניאור ושטיינברג. לעומת זאת, מוקדש כל החלק הראשון של המכתב למאסף של פיכמן, לכן ראוי להביא את כל הקטע:

אך היום באתי אל המנוחה השלמה: חדר עבודתי מסודר, סילקתי חובי ל„השילוח“ חוברת ב' וכדומה. למאספך הקטן בוודאי אשלח דבר לכשאכ-תוב. וחבל, ביום שלפני קבלת מכתבך שלחתי שיר קטן ויפה אחד משלי

בשביל, השילוח' — ושיר זה כאילו נוצר בשביל מאסף כשלך. אולם מסתמא לא יעזבך אלוהים והשרה עלי את שכינתו בזכותך.
(איגרות ביאליק, א', דביר, ת"א, עמ' רפ"ז, וכן הערה 3 שם)

ביאליק מבחין אפוא באופיו המיוחד של המאסף באיזו שובבות צעירה, שאותו הולם שיר האהבה הפזיו, „קומי צאי“, כשהוא נתון עדיין כולו לרוח הצעירה הזאת. זאת אומרת, שיש מקום לומר, שבתקופה מסויימת היה ביאליק מושפע לא רק מרוחה של וארשה (בניגוד לרוחה של אודסה), אלא היה נוטה ממש להלך-רוחה של תנועת „הצעירים“, שפיכמן היה בה כמעט הדמות המרכזית.

ב. שמו של שופמן ברשימת המשתתפים מעביר אותנו שוב לצד אחר של חוגי „הצעירים“, לצד גנסין וברנר, ומתוך חליפת-המכתבים שביניהם מקבל המאסף ממשות ברורה יותר. כל חליפת-המכתבים סובבת על סיפורו של שופמן, שהיה בידי פיכמן. וכך כותב שופמן לברנר במכתב מ-13 במרץ 1906: „באביב דאשתקד שלחתי לפיכמן, ליבנה, דבר לא רע בשביל המאסף שאמר להוציא אז. עכשיו משנשתקע הדבר אדרוש להשיב לי אותו ציור ושלחתי לך. אלא שמתירא אני שמא לא תעצור כוח להמשיך את, המעורר' הרבה“. (גנוים, 94460). חוזרים אנו, אפוא, לחודשי פברואר-מרץ של שנת 1905, שבהם שלח שופמן „העצלן“, ציור לא רע“ לפיכמן הצעיר, שלא תמיד הוא נענה לבקשות של עורכים ותיקים, והציור הזה מונח כבר אצל פיכמן כשנה שלמה“. אולם בזה לא נסתיימו עדיין גילגוליו של הציור הזה, שפן במקום לשלחו ל„המעורר“ שולח שופמן את הציור (הכוונה לסיפור „טיול“) לגנסין בשביל המאסף, האדם, שהוא וציטלין עמדו להוציא (ראה מכתבו של גנסין לברנר מ-4 במרץ [כנראה יוליאני] 1906, א. נ. גנסין, כתבים' כרך ג' עמ' 95). סיפורו של שופמן עמד אפוא לרשות מאסף אחר של „הצעירים“. אלא שגם המאסף הזה לא יצא אל הפועל, וכפי שמסתבר ממכתבו של גנסין אל שופמן מי"ט אפריל 1906, (א. נ. גנסין, כתבים', חלק ג' עמ' 101), החליט גנסין לפרסמו ב„נסיונות“, אלא שלשם כך זקוק הוא לסיפורים נוספים, שהרי „נסיונות“ לא היה כתבי-עת, אלא חוברות צנומות של יצירות מקובצות, או של יצירה אחת גדולה יותר (לדוגמה: „בינתיים“ של גנסין, שהופיע בהוצאה זו, אלא שבעצם הוציאו ברנר בלונדון). בקיצור, בסופו של הטיול מגיע הסיפור „טיול“ ל„המעורר“ בערך בנובמבר 1906, ונתפרסם בחוברת י"ב (האחרונה) של כרך א', כשבשוליו נרשם: פברואר 1905.

דומגי, שהגילגולים האלה של הסיפור „טיול“ (שהם אופייניים מאד לסיפורי „הצעירים“ במשך כשנתיים), עשויים להמחיש לנו, רב-יתר מכל תיאור אחר, את חבלי-לידתה של תקופה ספרותית, הקרויה ספרות „הצעירים“, שאת התחלתה יש לראות במפעלו של יעקב פיכמן בווארשה בשנים תרס"ד—תרס"ה. תחנה מרכזית חשובה בשרשרת זו היה, המעורר'. ואם להשתמש שוב בשופמן כדוגמה, הרי אורגן זה הגשים את שני הדברים, שלא עלה בידי, ספרות' של פיכמן להגשימם. הוא פרסם את „טיול“, והוציא את קובץ סיפוריו. בסופו של דבר חזר המפעל של „הצעירים“ שוב לווארשה, ונוסד האורגן המוצהר — ושוב בשם „ספרות“ — שנתרחב בהמשך הזמן ונהפך גם להוצאת ספרים.

3. עוד לפני כן נשלח הסיפור לביאליק בשביל, השילוח'. ראה נורית גוברין, „ראי שיתו של שופמן“, מעגלים, הוצ' מסדה ואגודת הסופרים, תשל"ה, עמ' 121. [הערת העור רכת].